

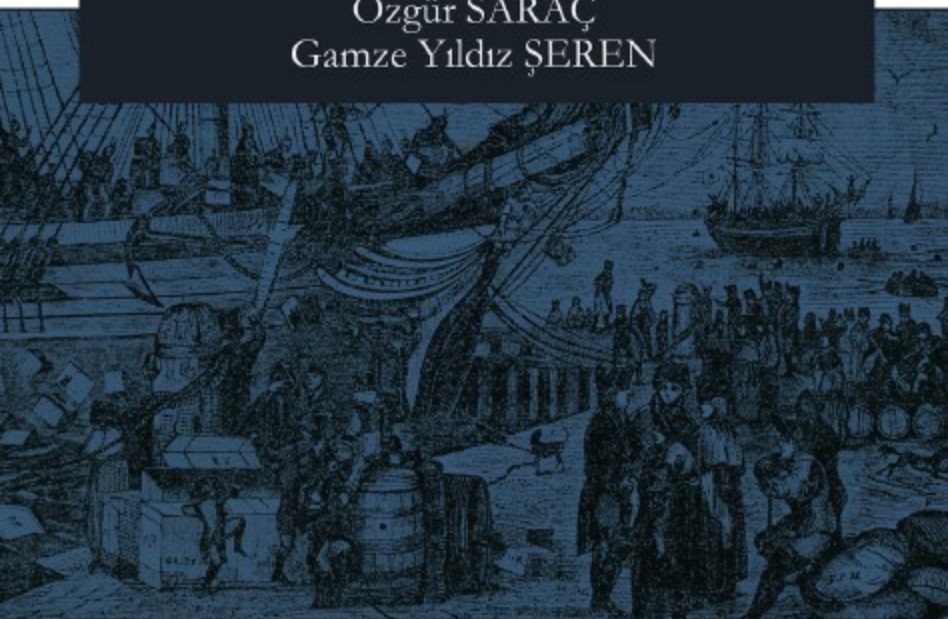
İlkesiz Vergilere Tepkiler

VERGİ İSYANLARI

Editörler

Özgür SARAÇ

Gamze Yıldız ŞEREN

**İLKESİZ VERGİLERE
TEPKİLER**
Vergi İsyancıları

Editörler

Özgür SARAC

Gamze Yıldız ŞEREN

 EFEKADEMI
YAYINLARI

İLKESİZ VERGİLERE TEPKİLER: VERGİ İSYANLARI

Editörler

Özgür SARAÇ

ORCID (0000-0001-8029-6646)

Gamze Yıldız ŞEREN

ORCID (0000-0002-5063-1172)

ISBN 978-605-71382-4-8
E-ISBN 978-605-71382-3-1
1. Baskı Mart 2022

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

KÜTÜPHANE KARTI

İlkesiz Vergilere Tepkiler: Vergi İsyancıları

SARAÇ, Özgür & ŞEREN, Gamze Yıldız

1. Basım x+656 s., 160 x 240 mm. Kaynakça var, Dizin yok.

Anahtar Kelimeler:

1. Adaletsiz Vergileme,
2. Keyfi Vergileme,
3. Temsilsiz Vergileme,
4. Mali Zorbalık,
5. Vergi Direnişi,
6. Vergi İsyancıları

Dizgi

İsa Burak GÜNGÖR (burakgungor@efeakademi.com)

Kapak Tasarım

Ayşegül ÇOROK (agulcorok@gmail.com)

Sertifika No

49168

Matbaa Sertifika No

49168

Efe Akademik Yayıncılık

Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak

Büyük Milas Han No: 24/132

Fatih/ İSTANBUL

0212 520 52 00

www.efeakademi.com

Efe Akademik Yayıncılık

Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak

Matbaa Adres:

Büyük Milas Han No: 24/132

Fatih/ İSTANBUL

0212 520 52 00

www.efeakademi.com

YIRMİNCİ YÜZYILDA VERGİYE KARŞI DİRENİŞ VE İSYANLAR- I

ERZURUM İSYANLARI, 1906-07

KASTAMONU İSYANI, 1906

SİNOP İSYANI, 1906

DOĞU İSYANLARI, 1926-37

Mutlu Yoruldu

Balıkesir Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

mutluyoruldu@gmail.com

0000-0002-1010-2938

Özet

Yirminci yüzyılda, Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in Atatürk'ün hayatta olduğu yıllarında, rejim ve sistem karşıtlığının ön planda olduğu ve vergilerin yaşanan ayaklanmaların temel dinamikleri haline geldiği birçok isyan görülmüştür. Osmanlı döneminde, 1906 yılında Erzurum'da başlayan Kastamonu ve Sinop isyanlarıyla devam eden süreç, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar sürmüştür. Cumhuriyet döneminde ise doğu isyanları olarak da bilinen 1926 Koçuşağı ayaklanması, 1927 Mutki ayaklanması ve 1937 Tunceli Tedip ayaklanması en önemli ayaklanmalardan olmuştur. Vergiye karşı aktif direniş olarak gerçekleşen bu ayaklanmalarla halk, hem vergi yüklerinin artmasını gerekçe göstererek daha fazla vergi ödemek istememekte hem de yönetime karşı başkaldırı sergilemektedir. Osmanlı döneminde ağır vergiler, kötü ve baskıcı yönetim, iltimas, rüşvet, yolsuzluk ve halkın yoksulluğu isyanların sebepleriyken Cumhuriyet dönemi doğu isyanlarının nedenleri vergiler başta olmak üzere bölge halkının askere alınmak istememesi, aşiretlerin ellerindeki silahları teslim etmemeleri ve yapılmak istenen ıslahat hareketlerine karşı çıkmaları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu İsyani, Sinop İsyani, Erzurum İsyani, Doğu İsyanları

Abstract

In the twentieth century, in the last period of the Ottoman Empire and the years of the Republic when Atatürk was alive, many rebellions were seen in which opposition to the regime and the system was at the forefront and taxes became the main dynamics of the uprisings. During the Ottoman period, the process that started with the Kastamonu and Sinop rebellions that started in Erzurum in 1906 continued until the declaration of the Second Constitutional Monarchy. In the Republican period, the 1926 Koçuşağı uprising, also known as the eastern rebellions, the 1927 Mutki uprising and the 1937 Tunceli Tedip uprising were among the most important uprisings. With these uprisings, which took place as an active resistance to taxation, the people not only did not want to pay more taxes, citing the increase in tax burdens, but also showed rebellion against the administration. While heavy taxes, bad and oppressive administration, favoritism, bribery, corruption and poverty of the people were the causes of the rebellions in the Ottoman period, the reasons for the eastern rebellions in the Republican period were the people of the region, especially the taxes, not wanting to be recruited into the military, the tribes not surrendering their weapons and opposing the desired reform movements.

Keywords: Kastamonu Revolt, Sinop Revolt, Erzurum Revolt, Eastern Revolts

GİRİŞ

Vergiler, devletlerin en önemli gelir kaynakları olduğundan vergilendirme sürecinin etkin yürütülmesi ve devlet hazinesine en çok vergi gelirin intikali büyük önem taşır. Vergileme ilişkisinde vergi koyucu ve toplayıcı sıfatlarıyla devlet her türlü yol ve yöntemi kullanarak halktan vergi tahsilatı gerçekleştirmeye çalışır. Vergi ödemek zorunda bırakılan halksa artan vergi yüklerini hafifletmek istegindedir. Bu isteklerin bazen vergi ödememek şeklinde olması da mümkündür.

Kişilerin vergi yükleri iki şekilde incelenir. Bunlar; objektif vergi yükü ve subjektif vergi yüküdür. Objektif vergi yükü, somut ve rakamsal olarak tespit edilebilen, böyle olunca da hesaplanabilen yükür. Kişisel gelir kıyaslaması yapılarak tespiti yapılabilen objektif vergi yükü, belirli bir dönemde kişinin elde ettiğı gelirin ne kadarlık bir kısmını devlete vergi olarak ödediğinin ortaya konulabilmesine imkân sağlar. Vergi tazyiki veya baskısı olarak da adlandırılan subjektif vergi yüküyse kişilerin psikolojik olarak üzerlerinde hissettikleri vergi yüküdür. Kişiden kişiye farklılaşan bu vergi yükünün somut olarak saptanabilmesi mümkün değildir. Subjektif vergi yükünün tespiti, kişinin vergilemeye karşı bakış açısı ve vergileme karşısındaki tutum ve davranışlarıyla değerlendirilebilir.

Kişiler artan vergi yükleri karşısında, vergilendirmeye karşı pasif ^{ve/veya} aktif vergi direnci gösterebilirler. Pasif vergi direnci, kişilerin vergiyi doğuran olayı meydana getirmemeleri neticesinde, vergi yükünden kurtulmalarını ifade eder. Aktif vergi direnciyse kişilerin vergi yüklerinin artmasından dolayı, reaksiyonel tutum ve davranış sergilemelerini tanımlar. Başka bir ifadeyle, kişiler artan vergi yükleri nedeniyle, vergilendirmeye karşı bir davranışsal eylem gerçekleştirirler. Bu eylem şekillerinin bir kısmı bireysel, bir kısmıysa topluluk halinde meydana gelebilir. Vergi kaçakçılığı ^{ve/veya} vergiden kaçınma, vergilendirmeye karşı bireysel eylemlerken vergi ayaklanmaları (vergi isyanları) kişilerin birlikte hareket ederek topluluk halinde vergilemeye karşı eylemsel tepkiler ortaya koymalarıyla gerçekleşir. Vergi isyanları, vergiyi reddetme ve ödemek istememe temeline dayanıyor olsa da mevcut rejim karşılığını da içerisinde barındırabilir. Adil olmayan ve ağır vergilendirme sebebiyle başlayan ayaklanmalar, devlete ve yönetime karşı bir başkaldırıya dönüşebilir. Bu nedenle vergi isyanlarının gerek isyancılar gerekse de yönetici ve bürokratların ölümleriyle sonuçlanabildiğı şiddet içeren toplumsal olaylar olma özelliğı bulunur. Toplumsal huzur açısından istenmeyen bu olayların kendi coğrafyalarında meydana getirdiğı toplumsal sonuçları, yaşanan vergi isyanlarının tarihi incelendiğinde görülebilir.

Bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar süren bir dizi vergi isyanlarıyla Cumhuriyet döneminde yaşanan ve özellikleri itibarıyla ön plana çıkan belirli vergi isyanları; (i) sebepleri, (ii) ortaya çıkma nedenleri ve (iii) meydana getirdikleri sonuçlarıyla incelenecektir. Belirlenen kronolojik sıralamaysa; 1906 yılında yaşanan Erzurum İsyanı, Kastamonu İsyanı ve Sinop İsyanı, 1926 yılında yaşanan Koşuşağı İsyanı, 1927 yılında yaşanan Mutki İsyanı ve 1937 yılında yaşanan Tunceli Tedip İsyanı şeklindedir. Sonda yer alan üç isyan çalışmada Doğu İsyanları başlığı verilerek incelenecektir.

1. ERZURUM İSYANLARI, 1906-07

Osmanlı Devleti'nde 1906 yılı Ocak ayından başlayan ve 23 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet ilan edilinceye kadar geçen kısa süre içinde bir dizi isyan yaşanır. Osmanlı Devleti'nin son on yılına vergilemeye ve zorunlu askerliğe karşı direniş veya yozlaşmış ve baskıcı yöneticiler tarafından motive edilen yerel ve bölgesel isyanlar damgasını vurur (Zürcher, 2019: 484). Ortaya çıkan bu isyanların pek çok siyasi ve sosyo-

ekonomik sebepleri bulunurken, en önemli sebeplerinden birini de ağır vergi yükü oluşturur. 1906 yılında yaşanan Erzurum isyanları da Osmanlı'nın son döneminde Anadolu'da yaşanan önemli isyanlardandır. 1906 yılında çıkan Erzurum isyanı, diğer bölgelerde aynı dönemde çıkan isyanlardan farklı bir karaktere sahiptir. Hatta tarihçilerin bir kısmına göre Anadolu'daki en büyük ayaklanma olarak kabul edilir (Duman, 2008: 95). Bunun nedeni Erzurum'daki vergi isyanının diğer şehirlerdeki isyanlara nispeten daha iyi örgütlenmiş ve daha geniş bir kitleye yayılmış olmasıdır (Kansu, 2002: 44-45). Erzurum isyanlarının ilki Şubat 1906 yılında, ikincisiyse Ekim 1906 yılında başlar ve bu isyanlar 1907 yılı Mart ayına kadar sürerler. Vergi sosyolojisi anlamında meydana gelen bu isyanlardan ilkinin daha şiddetli olduğu vurgulanır (Erol, 2021: 209).

*Padişah II. Abdülhamid, 1876-1909
(Ağır ve Adil Olmayan Vergi Uygulamaları Nedeniyle Eleştirilmiştir)*

Nedenleri

1906-07 yıllarında Erzurum'da peş peşe yaşanan isyanların siyasi ve toplumsal temeli incelendiğinde, Erzurum'un Osmanlı döneminde başta Ruslar olmak üzere çeşitli istilalara maruz kaldığı ve Ermeni topluluğun sıklıkla isyan çıkarmaya istekli olduğu görülür. Ermeni topluluğun halkı kıskırtıcı girişimleri, azınlık grubun hak ve menfaatlerine sahip çıkmak amacıyla değil, özellikle Ermeni komitelerin kendi çıkarları için gerçekleştirilir. Ermeni komiteleri, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Sivas, Erzurum, Elazığ, Van, Bitlis ve Diyarbakır'ı kapsayan Doğu Anadolu (Vilâyet-ı Şarkıyye) bölgesinde, Türk ve Müslümanları hedef alan ve onların katledilmeleriyle sonuçlanan birçok isyanın öncülüğünü yaparlar (Yüksel, 2012: 167).

Aynı zamanda bölgenin ve Erzurum'un coğrafik ve iklimsel olarak zorluklara sahip olması, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerel halkın ekonomik anlamda sorunlar yaşamalarının önünü açar. Avrupa'dan Anadolu'ya doğru yenilikçi fikir akımını yaymayı, istibdat dönemine son vermeyi, meşrutiyetin bir an önce ilanını ve Kanun-u Esasi'nin yeniden uygulanmasını (Akkurt, 2014: 281) amaçlayan Jön Türkler hareketi ile benzer şekilde rejim karşıtı tutum ve davranışlar sergileyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumu kıskırtıcı eylemleri Kastamonu isyanı ile başlayan bir dizi isyanlar manzumesinin ortaya çıkma nedenleri arasındadır (Demirel, 1989: 3). Bu, Osmanlı hükümetinin başında bulunan Padişah II. Abdülhamid yönetiminin aleyhine gelişmelere uygun bir zemin hazırlaması yönüyle önemli bir tespittir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde vergi yükünün ağırlaştığı ve toplum üzerinde artan vergi baskısının -şikayetlere sebep olacak şekilde- hissedildiği söylenir. 1906 Erzurum isyanlarının ekonomik nedeni olarak o dönemde fakirliği tartışmasız olan Anadolu insanı

üzerinde artan vergi yükleri dikkat çeker. S. Yerasimos'un "Osmanlı İmparatorluğu kişi başına düşen verginin en düşük olduğu ülkelerden biriydi, lakin bu Türk köylüsünün dünyada sırtına en fazla vergi yükü binen unsurlardan biri olmasına engel değildi" sözleri bu gerçekliği belgeler (Yerasimos, 1976: 910). Zaten uygulamada olan ve tarımdan elde edilen ürünün yüzde 12,5'inin tahsiliyle gerçekleşen aşar vergisinin oluşturduğu ağır yükün yanı sıra yeni vergilerin getirilmesi, geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan halkın artan vergi yükleri nedeniyle ekonomik olarak zorluklarla karşılaşmasına ve artık tarımsal faaliyetini sürdüremez noktaya gelmesine yol açar. Öte yandan yol vergisi ve ağnam vergisi gibi sosyo-ekonomik tesirleri ağır vergilerin de alınmıyor olması vergi baskısını iyiden iyie artırır. Özellikle 1904 yılı itibarıyla köylü, esnaf ve tüccar kesimleri üzerindeki vergi yükünün aşırı bir hal aldığı ve bu kesimler üzerinde baskının arttığı ifade edilir (Aktan, Dileyci & Saraç, 2003: 1-20). Toplumsal vergi yükünün yoğunlaştığı bu dönemde bu kesimler üzerindeki vergi baskısı, 1903 yılında uygulaması başlayan iki vergiyle daha da ağır hale gelir. Osmanlı hükümeti tarafından uygulamaya konan bu vergilerden biri "Vergi-i Şahsi" ve diğeri de "Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü" dur.

Şahsi verginin konusunu, şahısların kendileri oluştururken, hayvanat-ı ehliye rüsümünün konusunu ehil hayvanlar, yani evcil, genelde olatmaya götürülen koyun, keçi gibi küçük baş hayvanlar teşkil eder (Yılmaz, 2011: 123-142). Vergi-i şahsi tahsilatı, kişilerin servet durumuna bakılmaksızın, köylü ve şehirli ayrımı yapılmaksızın gelir seviyelerine göre alınır. Buna göre, yirmi yaşından yetmiş beş yaşına kadar olan herkes üç kategori dahilinde sırasıyla dört yüz, iki yüz ve otuz beş kuruş olarak vergi öder (Aktan, Dileyci & Saraç, 2003: 19). Hayvanat-ı ehliye rüsümüysa devletin acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çıkarılmış evcil hayvanlardan alınan bir vergidir. Bu vergi, Osmanlı döneminde şer'i vergilerden biri sayılan, konusunu hayvanlardan sağlanan gelirin oluşturduğu ve önemli bir gelir kaynağı olup 1904 yılında kaldırılan ağnam vergisinin yerine getirilmiştir (Yılmaz, 2011: 124).

Erzurum isyanlarının ortaya çıkmasında bir diğeri nedense vergi tahsilinde iltizam usulünün uygulanması ve bu dönemde mültezimlerin yukarıda bahsedilen kesimler üzerindeki şiddetli baskılarıdır. Kolluk gücünden destek alan mültezimler, halktan vergi tahsilatı yaparken yasal oran ve/veya miktarların çok daha üzerine çıkar ve halkın hukuksuz biçimde mal varlıklarına el koyarak kimi zaman da şiddet uygularlar. Vali Nazım Paşa, halktan tahsil edilen vergilerin tamamını halkın ihtiyaçları için kullanmak yerine hasılatın yaklaşık yüzde 25'ini İstanbul'a gönderir ve bunun karşılığında kendine menfaat temin eder (İpek, 2010: 60). Devlet işlerinde yolsuzluk, rüşvet ve iltimasın hâkim olması da isyanları tetikleyen bir diğeri unsurdur (Aktan, Dileyci & Saraç, 2003: 19). Üretime elverişli olmayan ağır iklim koşulları ve ağırlaşan vergi yükleri sebebiyle halk, tarımsal üretimi yani toprakları terk ederek kırsaldan şehir doğru göç etmeye başlamıştır (Erol, 2021: 208).

Ortaya Çıkışı

İlk Erzurum isyanının ortaya çıktığı dönemde şehrin valisi Nazım Paşa'dır. Getirilen vergilerden rahatsız olan Erzurum halkı, Valiye karşı tavır alarak hem Valinin görevden alınmasını hem de şahsi verginin ve hayvanat-ı ehliye rüsümünün yürürlükten kaldırılmasını ister. Bu amaçları sahiplenen mükellefler örgütlenerek harekete geçme kararı alırlar. Talepler önce İstanbul'a "mazhar-ı umumi" denilen toplu dilekçeyle iletilir ve bu dilekçede vergilerin ödenmeyeceği belirtilir. Toplu dilekçede ayrıca halkın vergilerden muaf tutulması istenir (Çidem, 2017: 9-10). Dilekçe, Paytaht tarafından cevapsız bırakıldığında müftü ve esnafın desteğiyle çeşitli protesto gösterileri düzenlenir. Vali, Erzurum müftüsünden isyanın yatıştırılmasında destek ister. Müftüysen vergilerin İslam'a aykırı olduğunu belirterek ayaklanmanın caiz olduğunu ifade eder. Nazım Paşa'nın

görevden alınması ve vergileri kaldırılması için Hükümete telgraflar çekilir. Bahsi geçen vergilere karşı en şiddetli tepkilerse şehirli varlıklı kesimini temsil eden tacirlerdir.

Vali Nazım Paşa, tahsil edilen vergilerin yüzde 25'e yakın bir kısmını Hükümete gönderiyor ve dolayısıyla Erzurum halkının kamusal ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmıyordu. Valinin bu davranışı Hükümetten şahsi çıkar sağlamasına imkan sağlar. Erzurum'da bulunan askeri birlikler, komuta amirleri ve Validen gelen protestoları durdurmaları yönündeki talimatları dinlemezler. Bu halkın isyanını daha da büyütüp kuvvetlendirir. Vergilere ve vergi yüküne tepki olarak, esnaf ve tacirler on gün boyunca iş yerlerini açmazlar, memurlar görevlerini bırakır ve okullar kapatılır. Protestocular, 13 Mart tarihinde merkezi hükümetle doğrudan iletişim sağlayabilmek amacıyla, Telgrafhaneyi işgal ederler. Sonrasındaysa Vali Nazım Paşa'nın telgraf hattını keserler ve Vali'nin Hükümetle iletişime geçmesini engellerler (Aktan, Dileyci & Saraç, 2003: 20).

Vergilere ve Vali'ye karşı birlikte hareket eden Erzurumlular, şehir genelinde on sekiz ila yetmiş yaş arasındaki tüm erkekler olarak toplanma kararı alırlar. Organize edilen bu grup, taleplerinden oluşan defterleri imzalayarak, iki satırlık "mazhar-ı umumi" adı verilen arzuhalle beraber Vali'ye ibraz edeceklerdir. Arzuhal metninde iki madde vardır. Bunlar; (i) "Erzurum'dan her ne suretle olursa olsun, bundan sonra İstanbul'a para gönderilmeyecek, bütün para mahalli ihtiyaçlara ve ordunun ihtiyaçlarına sarf olunacaktır" ve (ii) "Hayvanat-ı Ehlîye ve Şahsi Vergi kanunlarından bu bölge istisna edilecektir" ibareleridir. Arzuhal, Hicaz Demiryolu için alınan ek verginin de kaldırılması talebiyle birlikte Erzurum esnafından on üç temsilci tarafından valilik makamına sunulur. Vali Nazım Paşa, halk tarafından iletilen talepleri dikkate alacağını belirtir. Lakin aksi yönde hareket eder. Vali, Hükümete telgraf çekerek birkaç kışkırtıcının yeni vergiler nedeniyle ayaklanma çıkardığını ve bu ayaklanmanın bastırılması için her türlü tedbirin alındığını iletir. Gelen bu telgrafa istinaden Hükümet, Vali Nazım Paşa'nın yanından olduğunu bildirir ve vergilerin toplanması emrini verir. Erzurum halkı, taleplerine cevap alamayınca, Erzurum'un belli başlı cepleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel üyeleri, "Can Veren" adı altında bir araya gelirler. Bu, Hükümete ve onun yerel idarecilerine karşı başlatılan başkaldırının işaretidir (Aktan, Dileyci & Saraç, 2003: 20-21).

Erzurum'da halk üzerinde oluşan bu baskı havası, şehrin Müslüman nüfusuyla Ermenileri birlikte hareket etmeleri hususunda motive eder. Halk vilayet konağına doğru yürür ve yeni vergilerle ilgili olarak yapılan bilgilendirme afişlerinin tamamını yırtarak, ortadan kaldırır. 25 Mart tarihinde kapalı çarşı kuyumcularından Hacı Akif Ağa önderliğinde, Tophaneli Hanı'nda bazı celep ve tacirlerle toplantı yapılır. Toplantıda halkın fakirliğini de değinen ve yine konulan vergilerin kaldırılması talebini içeren bir telgrafın Hükümete gönderilmesi kararlaştırılır. Telgrafa alan Hükümet, duyduğu endişe üzerine Valiye olayların bastırılması emrini yineler. 28 Mart'ta isyan eden halk, İstanbul'a tekrar bir telgraf gönderir ve Vali'nin görevden alınmasını ister (Aktan, Dileyci & Saraç, 2003: 20-23).

Sonuçları

İsyanın ciddi boyutlara ulaşması sebebiyle yapılan Hükümet kanadının yaptığı bir toplantıda, isyana karşı sert tedbirlerin alınmasını kararlaştırır. Erzincan'daki Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Çerkez Mehmed Zeki Paşa'ya belirleyeceği yetkin bir komutanın emrinde Erzurum'a birlik gönderme emredilir. Bu birlik, isyanı bastırmada kuvvet kullanabilme yetkisine sahip olacak, isyanı başlatan ve halkı örgütleyen kişileri tutuklayacaktır. Lakin Hükümet, askerinin büyük çoğunluğunun rejimden duyduğu memnuniyetsizliği göz ardı eder. Bu durumu gözlemleyen Mehmed Zeki Paşa, Erzurum'a gitmekten vazgeçer. Eli kolu bağlanan Hükümet, halkı yatıştırmak için Vali Nazım Paşa'yı

görevden almak zorunda kalır. Nazım Paşa, Diyarbakır valiliğine atanır. Diyarbakır Valisi Mehmed Ata Bey de Erzurum valiliğine görevlendirilir. Hükümet ayrıca şahsi vergiyle hayvanat-ı ehliye rüsumunun tahsili de ertelenmek durumunda kalır (Kansu, 2002: 42). Bu durum halka duyurulmasına rağmen eylemler durmaz. Vali Mehmed Ata Bey, 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelerek, ilk iş olarak vilayet memurlarının ve askerlerin maaşlarını öder ve rüşvet alan memurları görevlerinden uzaklaştırır. Ertelenen vergilerin tahsil edilmesi emrinde bulunur (Aktan, Dileyici & Saraç, 2003: 20-21).

Erzurum Valisi Mehmed Ata Bey, isyanın sorumlularının bulunması için İstinaf Mahkemesi Reisi Tahir Efendi ile baş komiser Sabri Efendi'den oluşan bir araştırma komisyonu kurulmasını sağlar. Komisyon tarafından toplanan bilgiler, Eylül ayında Mehmed Ata Bey'e sunulur. Vali de bu bilgileri İstanbul'a gönderir. 22 Ekim'de İstanbul'dan cevap gelir ve başta Erzurum müftüsü olmak üzere isyanda rol oynayan birçok kişinin tutuklanarak, sürgüne gönderilmesi istenir. Erzurum'un ünlü isimlerinden ve isyanın önderlerinden Hacı Akif Ağa, kendisini tutuklamaya gelen jandarmalara karşı ciddi bir direnişte bulunur ve onun bu tutumu tüm şehre yayılır. Böylelikle ikinci Erzurum isyanı başlamış olur. Örgütlenen halk, Mart olaylarından dolayı tutuklananların bırakılmasını ister. Topluluk, jandarma komutanının ve polis komiserinin evine zarar vererek, bir polis memurunu öldürür. Vali Mehmed Ata Bey, ayaklanan topluluk tarafından hapse atılır. Vali, kolluk kuvvetlerine tutuklananların serbest bırakılması emrini verir ve sürgüne gönderilenlerin de geri getirilmeleri talimatını ekler. Tahsiline başlanılan vergilere karşı birlikte hareket eden Müslümanlar ve gayrimüslimler, 23 Ekim 1906 tarihinde yeni vergilerin kaldırılması amacıyla rejime karşı çıkan ve şiddet de barındıran bir gösteri daha düzenler. Kolluk kuvvetleri halkın üzerine ateş açar. Halk da buna reaksiyon gösterir ve gerek göstericilerden gerekse jandarma ve polis personelinin birçok kişi ölür (Kansu, 2002: 43-45).

Erzurum'da yeni vergilerin aşırı yük oluşturması üzerine çıkan ayaklanmalar, hükümetin ve yerel idarecilerin tutumları nedeniyle rejim karşıtı gösterilere dönüşür. Askerin de idareye karşı ayaklanan halka müdahalede bulunmaması, ayaklanmayı askerinin de desteklediği sonucunu ortaya çıkarır. Vali Ata Bey, 1906 sonlarında görevden alınır ve yerine Nuri Bey getirilir. Lakin Nuri Bey döneminde de karşıt halk gösterileri bitmek bilmez. Başlatılan isyanın başarılı olduğu ve isteklerinin rejim tarafından dikkate alınmaya başlandığını gören halksa, rejime karşıt getirdikleri eleştirilerin seviyesini daha da artırır. Artık İstanbul'un yerel gereksinimleri karşılamanın dışında, herhangi bir vergileme hakkı olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır (Aydın, 2015: 16).

Halkın temsil hakkı olmaksızın vergilendirilmesi karşısında özellikle şehrin ileri gelenlerinin yüksek sesle muhalefet yapmaya başlamış olması, devlet otoritesine karşı saygının ne kadar azaldığının açık bir kanıtı olur. Göreve yeni gelen Vali yaşanan olayları bildiğinden şehrin işlerine çok fazla müdahale etmemeyi tercih eder. 15 Mart 1907 tarihinde de isyancılardan yaklaşık yirmi bin kişi postaneyi abluka altına alır (Tüfekçi, 2010: 115). Ağır vergiler ve istibdat rejimi yüzünden Anadolu'nun birçok vilayetinde, 1908 yılına kadar devam eden, benzer ayaklanmalar görülmeye başlar. Sonuç olarak, bu zamana kadar ortaya çıkan ayaklanmalar neticesini 1907 Mart ayında verir. Mart 1907'de ayaklanmaların temelini oluşturan iki yeni vergi tamamen kaldırılır ve böylece isyanlar başarıya ulaşmış olur (Aktan, Dileyici & Saraç, 2003: 20-21).

2. KASTAMONU İSYANI, 1906

1906 yılından 1908 yılına, yani İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede, dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik koşulları aynı olduğundan Anadolu'da ortaya çıkan isyanların

genel nedenleri de birbirine benzemektedir. Lakin her bir isyanı hazırlayan koşulların kendi içinde ela alınması yine de mümkündür.

Nedenleri

Kastamonu'da 1906 yılı Ocak ayında ortaya çıkan isyanın yaşanmasında, Erzurum isyanlarında olduğu gibi Jön Türk ve İttihat ve Terakki üyelerinin basım-yayın yoluyla hükümet aleyhtarı çalışmalarının etkisi olur. Lakin bundan da ziyade, Kastamonu isyanının ortaya çıkmasının başlıca nedeni, Hükümet tarafından konulan ve Erzurum isyanlarının da temelini oluşturan iki yeni vergidir. Özellikle de vergi-i şahsinin, adaletsiz tahsilatının önemli bir etkisi olur (Gök, 2007: 159). Bir tür baş vergisi olan vergi-i şahsi, belirlenen ve daha önce bahsedilen üç derece veya başka bir ifadeyle, gelire göre üç dereceli vergi tarifesi üzerinden alınır. Ödeme gücünü dikkate almayan bu vergi, yerel halktan gelir ve servet durumları dikkate alınmaksızın, eşit miktarlara tahsil edilmeye çalışılır. Kastamonu halkı bu yüzden, şahsi verginin adil olmadığı, zengin-fakir ayrımı yapılmadan herkesten aynı miktarda yani otuz beş kuruş olarak alındığı, lakin yönetmeliği göre malı olanlarla olmayanları ayrı tarifelere tabi tutulmaları gerektiğini ileri sürer (Cidem, 2017: 8). Vergi, bu yönüyle zaten yoksulluk çeken halk üzerinde ağır bir vergi yükü oluşturur ve gerek vergiye karşı gerekse de bu vergiyi koyan ve uygulamaya çalışan otoriteye karşı bir hoşnutsuzluk doğurur.

Halkın şikâyetçi olduğu bir diğer husus, bu dönemde bazı devlet memurlarından şahsi verginin alınmaması, onların bu vergiden muaf tutulmasıdır. Vergiden muaf olan memurların başında da Kastamonu Valisi Enis Paşa gelir. Vergi ödemeyen Enis Paşa, lüks yaşantısıyla dikkat çeker ve bu, halkın tepkisini toplar. Vali Enis Paşa aynı zamanda müteahhit ve tacirlerle birlikte hareket ederek, bu kesimlerle iktisadi bir ortaklık oluşturur. Memur maaşlarının düzenli olarak ödenmiyor olması da Kastamonu isyanının nedenleri arasında sayılabilir (Yılmaz, 2011: 127).

Ortaya Çıkışı

Kastamonu halkı idari ve iktisadi anlamda yaşadıkları hoşnutsuzlukları öncelikle askeri yapıya şikâyet yoluyla taşır, lakin olumlu bir sonuç alamaz. Sonrasında halktan otuz iki esnaf ve zanaatkârın imzasını taşıyan bir dilekçe Saray'a gönderilir. Fakat buna da bir cevap alınmaz. Halkın şikâyetleri ve istekleri çözüme kavuşturulmaz (Aktan, Dileyici & Saraç, 2003: 22) ve gerginliği daha da tırmandırır.

Bölge halkı, talepleri karşısında gerek yerel gerekse merkezi idarenin umursamaz tutumları karşısında, 1906 Ocak ayı sonlarında Kastamonu'da yapılan belediye seçimlerini bir fırsat olarak görür. Onlar için belediye seçimleri yoluyla idareye ve elbette vergilere karşı duydukları memnuniyetsizlikleri açık ve somut biçimde ortaya koyma imkanı doğar. Valilik tarafından umuma açık alanlara, belediye meclis üyelerinin seçimle ilgili afişler asılıdır. Lakin halk, vergileme ve harcamalar üzerinde denetim yetkilerinin olmadığı ve kendilerine rağmen mali icraatlar yapıldığı gerekçeleriyle seçimleri boykot eder ve seçime katılmaz. Halk, belediye seçimlerine niçin katılmadıklarını açıklamak üzere, askeri birlik komutanına delege yollar ve askeriyeye belediyenin harcamalarını denetlemesi çağrısında bulunur. Yetkililere halktan tahsil edilen paraların nereye ve ne şekilde harcandığının denetimi için halk tarafından seçilecek güvenilir kişilerin belediye meclisinde yer almasını talebi iletilir (Yılmaz, 2011: 127).

Halkın talepleri yine karşılığını bulmaz. Hâkim Esat Efendi önderliğinde harekete geçen kalabalık, Vilayet Konağı'nın önüne gelerek gösteri yapar. Topluluk bu sırada, telgrafhaneyi ele geçirir ve on gün süreyle telgrafhaneyi kendi uhdelinde tutar. On gün

boyunca, yeni konulan vergilere karşı tepkilerini, İstanbul'a sürekli telgraf çekerek iletmeye çalışırlar. İsyancılar, Saray'a gönderdikleri bu telgraflarda hem vergilerin kaldırılması hem de Vali Enis Paşa'nın görevden alınması talebini iletirler. Kastamonu esnafı da isyancılara destek vererek iş bırakma, yani kepenk indirme eyleminde bulunur

(Aktan, Dileyici & Saraç, 2003: 123).

Sonuçları

Kastamonu Valisi Enis Paşa, isyanı öğrenir öğrenmez askeri birlik komutanı ve baş komiseri ikametgâhına çağırır ve isyanın derhal bastırılması talimatını verir. Ayrıca isyana öncülük edenler ve isyanın içinde bulunanlarla ilgili bilgilerin toplanmasını emreder. Her iki kolluk yetkilisi de isyanı bastırabilecek kadar personellerinin olmadığı ve halk ayaklanmasının askeri birimlerce bastırılmasının sorumluluğunu üstlenemeyeceklerini ileri sürerek Vali Enis Paşa'ya itiraz ederler (Yılmaz, 2011: 131).

Kastamonu'da, şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, isyanın sonlandırılması hususunu görüşmek üzere isyancılarla görüşmek ister. İsyancılar gelen bu heyeti rehlin alırlar ve Vali Enis Paşa'nın görevden alınmasına ilişkin İstanbul'a göndermiş oldukları dilekçe onaylanıncaya rehneleri serbest bırakmayacaklarını açıklarlar. İsyancıların istediği olur ve Vali'yle Defterdar, Hükümet tarafından görevden alınır (Aktan, Dileyici & Saraç, 2003: 23).

3. SİNOP İSYANI, 1906

1906 yılında Sinop'ta yaşanan isyanın temelleri de Erzurum ve Kastamonu isyanlarıyla benzerlik taşır. Sinop isyanında da bölge halkının yeni vergilerle artan vergi yükü ve yaşanan yoksulluklar önemli bir etkidir. Lakin bu isyanın da kendine özgü bir doğası, gelişim süreci ve sonuçları bulunur.

Nedenleri

Sinop isyanının nedenleri aynı dönemin Kastamonu isyanıyla benzeşir. Sinop isyanı da yeni vergiler olan vergi-i şahsi ve hayvanat-ı ehliye rüsumuna tepkidir. Bunun yanı sıra kent sancağının yönetiminden sorumlu olan mutasarrıfın kötü yönetiminin etkileri de bu isyanda önemli bir rol oynar. Aşırı vergilemeyle üzerinde baskı hisseden halk, mutasarrıfın yolsuzlukları ve lüks tüketimi de bu duruma eklenince tepki göstermeye başlar. O dönemde yaşanan şu olay, mutasarrıfın kötü ve hukuksuz uygulamalarına örnektir.

Sinop hapisanesinde Çerkez Gül Hasan adında bir haydut yatmaktadır. Mutasarrıf hapis süresi bitmeden bu kişinin hapisten çıkmasını sağlar. Haydut hapisten çıkar çıkmaz eşkıyalık yapmaya ve düzeni bozmaya başlar. İlk suç olarak, Kırımlı İbrahim adında birinin oğluna ait evi soyar ve oğlunu öldürür. Sonrasında soygunların devamı peşi sıra gelir. Köylülerden hane başına on beş şinik buğday haraç toplamaya başlar ve halka zulmeder. Bölge halkı uzun süre devam eden bu haydutluk işinin içinde mutasarrıfın olduğunu anlar. Zira hayduta verdiklerinin yarısı mutasarrıfa gidiyordu. Bu, onları sevmedikleri mutasarrıfı göndermenin yolunu aramaya iter (Aktan, Dileyici & Saraç, 2003: 23-24).

Sinop isyanının ortaya çıkmasında Erzurum ve Kastamonu isyanlarında olduğu gibi Jön Türklerin rejim karşıtı propaganda çalışmalarının etkili olduğu ileri sürülür. Zira Şükrü Hanioglu tarafından kaleme alınan bir yazıda aşağıdaki hususlara değinilmiştir (Çidem, 2017: 9).

"Bu ara yönetim yerel otoritelere insanların vergilere aşamalı olarak alıştırılması talimatını verdi. Sultan ve Yönetim rabatsızlık verilmiş olunan diğer kişileri bulmak için yerel yönetime talimat verdi. Yeni yerel yönetim sürgün edilenlerin rabat durmadığını iddia ederek onlara karşı sert tedbirler aldı. Örneğin onları ve bekâr

erkeklerin çeyreğini vilayet içindeki küçük kasabalara yolladı ve ayrıca bekâr erkeklerini yakın inceleme altına aldı. Kastamonu'nu olaylarını takip eden, gösterilerde Taşnakıyın ve Selahattin beyin cemiyeti tarafından oynanan rolü ortaya çıkarmak zordu. Türk gazetesi hadiseyi detaylı ve bilgilendirici bir makale kaleme aldı ve daha sonra Kastamonu'dan gönderilmiş bir mektup yayınladı. Her ikisi de vilayetteki yaygın yolsuzluk ve şikâyetlere odaklanmıştı, yerel bir hareket olarak sunuldu. Fakat Hayat gazetesi “Genç Türklerin aktivitelerinden dolayı kalabalığın kıskırtıldığını” iddia etti. Bu durum vilayetteki çeşitli Genç Türk organizasyonu sempatisini ve sürgünlerine bir gönderme olmalıydı. Tabii bunu destekleyen bir kanıt mevcut değil. Daha sonra, Vilayet içinde dağıtılan Sabahaddin Bey'in gazetesi Cemiyet'in aktivite alanına bölgeyi de dâhil etme arzusunun belirtti. Burada Cemiyet'in gösteriler ile doğrudan bir ilişkisinin açık bir kanıtı yoktu. Gösterilere Müslümanlarla birlikte Ermenilerin de katılması olağan olmasına rağmen, yerel Taşnakıyın üyelerinin bu katılımda bir rol oynayıp oynamadığını bilmek zordur”.

Ortaya Çıkışı

Mutasarrıfın yolsuzlukları ve kötü yönetimin bir sonucu olarak Çerkez Gül Hasan'ın halk üzerinde kurduğu baskı ve yaptığı zorbalıklar, halkın artan vergi yüklerine ilave olunca, Sinop halkı toplanarak telgrafhaneye yürür. Bunun üzerine mutasarrıf çok fazla korkar ve can endişesi taşımaya başlar, odasından dışarı adım atamaz hale gelir. Sinop halkı, İstanbul'a gönderdiği birçok telgrafla yaşadıkları mağduriyetleri, mutasarrıfın zulmünü ve kötü yönetimini şikâyetinde bulunur. Halk tarafından gönderilen telgraflara, İstanbul'dan cevap gelinceye kadar, halk telgrafhane önünde ve meydanlarda heyecan içerisinde bekler. Halk, mutlu bir haber beklentisiyle, her saat başında “Padişahım çok yaşa” diye bağırır. Sinop halkı, Sinop mutasarrıfını Payitahta hareket edecek vapura zor kullanarak bindirir (Çidem, 2017: 8) ve isyan herhangi bir şiddet unsuru içermeden yatıştır.

Sonuçları

Sinop halkı, en sonunda mutasarrıfın görevden alındığına dair İstanbul'dan gelen telgrafi alarak dağılır. Zira halkın isyanı Padişaha değil, mutasarrıfın kötü yönetimi ve yolsuzluklarıdır. İsyancılar vergilerin uygulanmasını geri aldırmasa da istedikleri olmuş, mutasarrıf görevden alınmıştır.

4. DOĞU İSYANLARI, 1926-1937

Vergi isyanları, sadece Osmanlı Devleti döneminde değil, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de zaman zaman görülür. Bu isyanların önemli bir kısmı doğu illerinde meydana geldikleri için doğu isyanları olarak da bilinir. Doğu bölgesinin sahip olduğu sert, çetin ve ulaşılması güç coğrafi yapısı, müdahale edilebilmesi açısından “kapalı coğrafya” olarak tanınmasına ve isyanlara açık bir alan olmasına neden olur. Osmanlı Devleti döneminden Cumhuriyet dönemine kadar bölgede birçok defa toplumsal olaylar yaşanır. Lakin yapılan müdahaleler, olayların nedenlerini anlayıp çözüme kavuşturmak amacıyla ziyade sorunların ertelenmesi sonucunu doğurur (Yeşilbursa ve Babaoğlu, 2016: 51). 1926 yılında Tunceli'de meydana gelen Koçuşağı İsyanı, bugünkü Bitlis ilinin bir ilçesini olan Mutki'de 1927 yılında meydana gelen Mutki İsyanı ve 1937 yılında yine Tunceli'de yaşanan Tedip İsyanı, doğu isyanlarının önemli olanlarıdır.

4.1. Koçuşağı İsyanı, 1926

Doğu isyanlarından Koçuşağı ve Mutki isyanlarının arka planında, İngiltere'nin desteğini alan Kürt Teali Cemiyeti, Vilayet-i Sitte Kürt Cemiyeti ve Hoybun gibi zararlı cemiyetlerin

Türkiye, Irak, İran ve Suriye’de Kürtleri kışkırtma ve organize etme yoluyla genel bir Kürt ayaklanması başlatması olduğu söylenebilir (Şirin, 2017: 206-207). Koçuşığı isyanı, Koçuşığı aşireti tarafından Tunceli’nin Ovacık-Hozat-Çemişkezek arasındaki Kamutlu-Ali Boğazı-Beylan-Yılan Dağı bölgesinde başlatılan isyan ve itaatsizliktir. Koçuşığı isyanı, yaklaşık dört yüz elli kişinin çıkarmış olduğu bir isyandır. Koçuşığı aşiretine bağlı olan bu kişiler, Şeyh Sait isyanından kaçan ve dağlara sığınan fakat yaptıkları faaliyetler nedeniyle devlet açısından tehlike arz eden ve tehlikeli görülen kişilerdir (Andıç ve Akça, 2019: 307). İsyanın nedeni, Koçuşığı aşiretinin vergileri ödemek istememesi, askerlik ödevlerini yapmayı reddetmesi ve aynı zamanda ellerindeki silahları bırakmak istememesi şeklinde sıralanır. İsyanı bastırmak ve gerekli tedbirleri almak üzere Hükümet tarafından 19 Eylül 1926 tarihinde Albay Mustafa Muğlalı görevlendirilir. Tüm hazırlıkları gizlilik içinde yapılan harekâtı Yedinci Kolordu Komutanlığı gerçekleştirir. Çemişkezek’te toplanan birlikler, 7 Ekim günü isyanı bastırarak olan harekâtı düzenler. 11 Ekim tarihinde isyancılara teslim olmaları ve 15 Ekim tarihine kadar ellerindeki silahları teslim etmeleri çağrısında bulunulur. Yapılan çağrıya olumlu yanıt verilmeyince, yeniden başlatılan harekât neticesinde isyancıların son sığınağı olan Kılavuz Deresi de temizlenerek, isyan bastırılmış olur. Yapılan askeri harekâta biri subay olmak üzere otuz iki askerin öldüğü ve on askerin de kaybolduğu bilgisi paylaşılır (Yaylalı, 2007: 26).

Mehmet Nuri (Baytar Nuri)

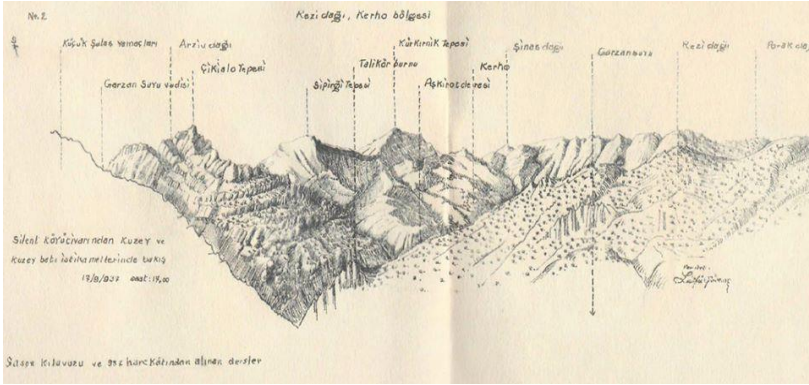
Askerlik döneminde görev nedeniyle Tunceli’ye giderek aşiret liderleriyle tanışır. 22 Eylül 1918’de okuldan mezun olup diplomalı veteriner olur. Baytar Nuri olarak tanınır ve bölgede çıkan isyanları destekler.

4.2. Mutki İsyanı, 1927

Doğu Anadolu bölgesinde Sason olarak bilinen ve bugünkü Batman iline bağlı olan Mutki, coğrafik olarak sarp ve kapalı bir havza olduğundan, Cumhuriyet’in ilk kurulduğu dönemlerde, tüm dış etkenlere ve kurallara kapalı bir bölgedir. Bu nedenle, bu coğrafyada eskiden beri aşiret yönetimi ve kuralları geçerlidir. Mutki aşireti de bu aşiretlerden biridir. Kürtlerle birlikte Ermenilerin de yaşadığı bu bölgede rejim karşıtı eylem, isyan ve itaatsizlikler devamlı surette yaşanır. Şeyh Sait isyanının ardından bu bölgede yine isyanlar yaşanmaya başlar (Köse, 2020: 1268).

Mutki isyanının meydana gelmesinin en önemli nedeni, bu bölgeden vergi tahsili yapmak, askere almak ve silah toplamak üzere Mutki bölgesine bir tabur asker gönderilmesidir. Aynı zamanda Bitlis Valiliği Mutki’deki otuz beş köyün tahliye edilmesini kararlaştırır. Mutki bölgesinde Mehmet Ali Yunus liderliğinde halk ayaklanır ve itaatsizlik başlatır. Aşiretlerden oluşan bölgede toplam altı bin iki yüz kır iki nüfusa sahip sekiz aşiret bir araya gelerek hükümet karşıtı eylemlerle, Mutki isyanını gerçekleştirir (Köse, 2020: 1268).

26 Mayıs 1927’de merkezi Siirt’te bulunan İkinci Tümen Komutanlığı’na bağlı Altmış İkinci ve Altmış Üçüncü Alayların başlattığı operasyonun başarılı olması neticesinde 25 Ağustos 1927’de bölgedeki ayaklanmalar bastırılır ve bölge isyancıardan temizlenir (İlyas, 2015: 194).

Kapalı Coğrafyalardan Biri Olan Mutki Bölgesini Gösteren Kroki

4.3. Tunceli Tedip İsyanı, 1937

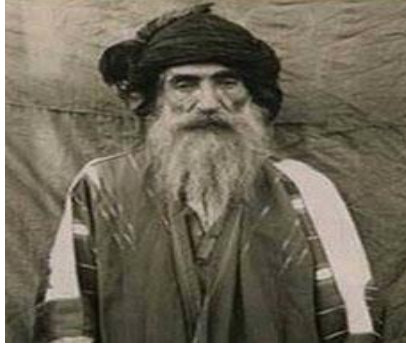
1937 yılının 27 Mart tarihinde Tunceli-Erzincan karayolundaki bir köprünün Haydaran ve Demanan aşiretleri tarafından yakılmasıyla başlayan Tunceli isyanı, 1938 yılına kadar sürer (Akgül, 1992: 15). 1937 Tunceli Tedip ayaklanmasının nedenini hükümetin bu bölgede ıslah çalışmaları yapmak istemesi oluşturur. Merkezi hükümet tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini ıslah ve imar amacıyla birtakım çalışmaların yapılması planlanır. Bu kapsamda 25 Aralık 1935 tarihinde “Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun” ile ilin ismi Dersim’den Tunceli’ye dönüştürülür (Değerli, 2010: 99). Aynı zamanda bölge, o dönemde kaçakçıların ve suç işleyenlerin sığınağı haline gelmesi ve söz konusu suçluların bölgedeki aşiretler tarafından korunup kollanması, bölgede güvenlik ve asayişe ilişkin çalışmaların da başlatılması gerekliliğini ortaya koyar (Akay, 1994: 594). Bölgede yapılmak istenen ıslahat hareketlerinin kapsamı, bölgede kanun ve nizamın kurulması, aşiretler arasındaki şekavet, yağmacılık olaylarının bitirilmesi, aşiretler üzerinde etkili olan seyit, ağa, şeyh, reis vb. gibi eski feodal unvan hakimiyetinin son bulması, devlet otoritesinin bölgede hâkim kılınması, bölgede sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmanın başlatılması, askerlik ve vergi işlerinin düzene koyulması vb. (Yaylalı, 2007: 16) oluşturur. Bunların yanı sıra devletin yapmak istediği vergi tahsilatının reddedilmesi ve bu bölgedeki aşiretlerde bulunan silahların toplanmak istenmesi de diğer nedenlerdir. İsyân, bölgedeki düzenlerinin devletin yapacağı ıslahat çalışmalarıyla bozulacağını düşünen aşiret liderleri tarafından başlatılır. Tunceli’de dini lider olarak kabul edilen ve aşiretler üzerinde etkisi bulunan Abbas uşağı aşireti reisi Seyit Rıza, Tunceli Tedip ayaklanmasına liderlik eder. Suriye’de hâkimiyet kurmak ve Hatay meselesinde Türkiye’yi güç duruma sokmak isteyen Fransa’dan da aldığı destekle Seyit Rıza, bölge halkını devlete karşı itaatsizliğe sevk edecek kışkırtıcı propagandalar yürütür. Seyit Rıza tarafından yürütülen kara propagandadaki söylemlerin bir kısmı şöyledir:

- Aşiret kadınlarının namusu tehlike altındadır.
- Köylerdeki halk bir eve tıklacak ve evin kapısında polis nöbet tutacak.
- Ekmek ve odun vesikayla dağıtılacak.
- Halkın bütün kazandığına devlet el koyacak.

Seyit Rıza, devletin koyduğu ve tahsil etmeye çalıştığı vergilerin ağır olduğunu ifade eder ve alınması gereken verginin yapılacak pazarlık sonucunda belirlenmesi gerektiğini savunur.

Devletin bölgede ıslahat çalışmalarının güvenlik ve asayiş hususundaki boyutlarından biri, bölgeye yapılması planlanan karakollardır. Lakin devletin bölgeye karakol yapması aşiretlerin egemenliklerine ve otoritelerine karşı bir tehdit olarak görüldüğünden buna da karşı çıkılır. Aşiretler eyleme geçerler. Tunceli Tedip isyanını başlatan olay, birlikte hareket etmeye başlayan aşiretlere bağlı isyancıların Sin karakolunu basması olur. Sonrasında da pek çok karakol benzer şekilde isyancılar tarafından basılarak ele geçirilir. Tunceli Tedip isyanına aşiretlere bağlı, ellisi silahlı yaklaşık beş bin isyancı katılır (Alpkaya, 1988: 44).

3 Mayıs tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı bir uçak filosu, aşiret reisleri toplantı yaptığı sırada, toplantıya son vermek ve aşiretleri korkutarak endişeye sevk etmek amacıyla Keçişeken köyünü bombalar. Böylelikle Tunceli ayaklanmasını bastırmak için Tedip harekâtı fiilen başlamış olur. İsyanın elebaşı olan Seyit Rıza'yı etkisiz hale getirmek için 6 Haziran tarihinde Kızıldağ askeri birliklerince kuşatılarak Seyit Rıza'nın evi Sabiha Gökçen'in kullandığı uçakla bombalanır. Zorlu operasyonun neticesinde isyancıların pek çoğu ele geçirilir ve Elazığ'da yargılanmak üzere tutuklanır. Seyit Rıza da 10 Eylül günü beraberindeki iki isyancıyla birlikte silahlarıyla teslim olur. Böylece Tunceli Tedip isyanı bastırılır. İsyancıların tutuklanmasıyla ağır cezada başlatılan mahkeme süreci 15 Kasım'da nihayete erer. Yargılama neticesinde isyanı başlatan Seyit Rıza ve oğlu başta olmak üzere on bir kişi idama, otuz üç kişi ağır hapse mahkûm edilir. İdam cezası alanların infazı gerçekleştirilir ve on dört kişi de yargılama sonucunda beraat ettirilir (Yaylacı, 2007: 21).

Seyit Rıza

SONUÇ

Vergi isyanları, geçmişten günümüze ülkelerin rejimleri ve yönetim erkleri üzerinde önemli bir baskı unsuru olmuştur. Halkın, aşırı vergi yükünü daha fazla taşıyamaması veya iradi olarak taşımak istememesi, yönetimin vergi tahsilatını zorlaştıran ve devlet hazinesine vergi girişini azaltan faktör olarak devletlerin mali tarihleri içerisinde yerini almıştır. Diğer bir ifadeyle, daha fazla vergi tahsilatı gerçekleştirmek amacıyla vergi sistemlerine yeni vergiler konulması ve/veya mevcut vergilerin oran ve/veya miktarlarının arttırılması, devletlerin bu amaca ulaşabilmesinden ziyade aksine vergi kaçakçılığının, vergiden kaçınmanın ve verginin reddinin önünü açabilmektedir. Bunun devlet hazineleri açısından anlamı, vergi erozyonudur.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de tıpkı dünya mali tarihinde olduğu gibi bu tablo değişiklik göstermemiş ve aynı sonuçlar bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, adil olmayan vergilendirmenin ve toplum üzerindeki aşırı vergi yükünün temel sebeplerinden olduğu pek çok ayaklanma/isyana vuku bulmuştur. Kötü yönetim, bürokratların halk üzerindeki zulümleri, iltimasları, rüşvet ve yolsuzlukları ve başlı başına rejim ve düzen karşıtlığı, verginin dışında diğer nedenler olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde 1906 yılından başlayarak, İkinci Meşrutiyet (1908) dönemine kadar süren ve konuda işlenen vergi isyanlarının temel sebepleri de bu şekilde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti döneminde meydana gelen ve çalışmada ayrıntılı olarak işlenen doğu isyanlarında (1926-1937) vergilendirmeyi reddetme esas faktör olmakla birlikte Türkiye karşıtı ülkelerin Türkiye aleyhine bazı kesimleri kışkırtmaları ve kara propaganda oluşturmaları da etkili olmuştur.

Vergi, kişilerin gelirleri üzerinde mali bir baskı oluşturmakta ve kişilerin kendi gelirleri üzerinde serbest tasarrufta bulunabilme haklarını zedelemektedir. Lakin devletler açısından da kamusal mal ve hizmet üretiminin ve sunumunun devam edebilmesi açısından vergilerin zorunluluğu da bir gerçektir. Vergilerin ilgili kesimlerinden, doğru oranlarda ve miktarlarda ve doğru şartlarda alınması, vergi adaletinin tesisi ve tahsisi açısından son derece önemlidir. Vergileme ilkelerinin esas alınması, adil bir vergi sisteminin kurulabilmesi için olmazsa olmaz gerekliliktir. Diğer taraftan vergilerin ve vergi yükünün toplumun tüm kesimlerine dengeli dağıtılması, adil vergileme için zaruridir. Kişilerin gelir ve servet sahipliğinin ve bu sahiplik düzeyinin, her türlü vergilemede esas belirleyici olması, vergi adaleti ve sosyal adaletin objektif tayini için bir kural olmalıdır. Hükümetler kamu mali yönetimini yürütürken, geliştirecekleri ve uygulayacakları vergi politikalarıyla vergiye uyumlu mükellefleri geliştirmeli ve uyumsuzluğu teşvik edip ilerletmemelidir. Ne de olsa vergi isyanları her zaman ve yer yerde ortaya çıkabilen bir realite olarak karşımızdadır.

KAYNAKÇA

- Akay, A. S. (1994). Türkiye’de insan haklarının tarihi gelişimi 1919-1938. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Akgül, S. (1992). Yakın tarihimizdeki dersim işyanları ve gerçekler. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Akkurt, H. (2014). Anadolu’da İttihat ve Terakki cemiyeti (1906- 1912): Genel bir çerçeve. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14 (2), 279-304.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2003). Osmanlı tarihinde vergi işyanları -II. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 8 (1), 1-25.
- Alpkaya, H. F. (1988). Cumhuriyet rejiminin bir ıslah çalışması. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Andıç, N. O. ve Akça, İ. E. (2019). Vergi işyanları: Türkiye ve dünyadan örnekler. Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi. 5 (9), 307.
- Aydın, M. (2015). II. Meşrutiyet Dönemi’nde Erzurum’un Müslüman milletvekillerinin Meclis-i Mebusan’daki faaliyetleri. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çidem, M. (2017). II. Meşrutiyet’e ilk tepkiler 1908 yılı Ekim ayı olayları. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Değerli, E. S. (2010). Amerikan basınında Doğu işyanları 1925-1938. Akademik Bakış Dergisi. 3 (6), 99.
- Demirel, M. (1989). Erzurum işyanı (1906-1907). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Duman, Ö. (2017). II. Meşrutiyet’e tepkiler. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erol, Y. Z. (2021). Osmanlı Devleti’nde vergi tahsil düzenlemeleri ve tahsildarlık uygulaması. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gök, A. (2007). Vergi direncinin gelişimi. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 22 (1), 159.
- İlyas, A. (2015). Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan işyanlarda aşiretlerin rolü. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi. 5 (1), 194.
- İpek, S. (2010). Anadolu halk türkülerinde vergi işyanı. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Kansu, A. (2002). 1908 devrimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, R. (2020). Cumhuriyet’in ilk on yılında Doğu vilayetlerinde emniyet ve asayiş sağlama faaliyetleri. History Studies. 12 (3), 1268.
- Şirin, F. S. (2017). Mr. Alex K. Helm’in Doğu Anadolu ve Karadeniz gezisi (1929). History Studies. 9 (2), 206-207.

- Tüfekçi, A. K. (2010). Geçmişten günümüze kadar vergiye bireysel ve toplumsal tepkiler. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yaylalı, D. (2007). Cumhuriyet dönemi bölücü faaliyetleri içinde Ağrı Dağı ayaklanmaları (1926-1930). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yerasimos, S. (1976). Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, II. Tanzimattan 1. Dünya savaşına. B. Kuzucu (Çev.). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yeşilbursa, E.G. ve Babaoğlu, R. (2016). Atatürk - İnonü ayrılığı ve Dersim olayları. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 58, 39-75.
- Yılmaz, S. M. (2011). II. Meşrutiyet öncesi Kastamonu'da bir ayaklanma girişimi (1906). Karadeniz Araştırmaları Dergisi. 30, 123-142.
- Yüksel, M. (2012). Erzurum, Bitlis ve Mamüretülaziz vilayetlerindeki Ermeni isyanları (1890-1905). Ermeni Araştırmaları Dergisi. 43: 165-194.
- Zürcher, E. J. (2019). The young Turk revolution: Comparisons and connections. Middle Eastern Studies. 55 (4): 481-498.